

סקירת ספרים

היסטוריה מדומה לעומת היסטוריה ראויה לשמה

שלמה אהרונסון

היסטוריה כהלכתה

ישעיהו פרידמן, **גרמניה, תורכיה והציונות, 1897–1918**, מוסד ביאליק, ירושלים
והמרכז למורשת בן-גוריון, קריית שדה-בוקר, הוצאת הספרים של אוניברסיטת
בן-גוריון בנגב, באר-שבע 1996, 428 עמודים

מבוא

מחקרו המרתק של פרופ' ישעיהו פרידמן אינו רק מתקן היסטוריה - ותיקון ההיסטוריה מרתק לכשעצמו - אלא הוא גם דגם של כתיבה היסטוריוגרפית במיטבה, תמה במלוא מובן המילה. 'תמה' מה פירושה? פירושה, כפי שמסביר פרידמן בראשית דבריו, שמדובר בקרקע בתולה שאיש לא חרש בה לפניו ושהחריש בה הצמיח - הודות לתיעוד ההיסטורי בלבד - יכול רב. לא דעה קדומה שאולי יש לכולנו בענייני גרמניה השפיעה על החוקר, ולא היסטוריוגרפיה קודמת ורבת-עוצמה בענייני לידתה והתפתחותה של הציונות המדינית, שכן זו שמה את הדגש עד לאחרונה על הציונות הבריטית בכלל, ועל אישים כמו חיים וייצמן ונחום סוקולוב בפרט. לאחר שבחן את החומר הארכיוני, כותב פרידמן, הוא 'חש כי זה כבר באה העת להשבת האיזון על כנו וכי הציונים הגרמניים ראויים להיחלץ מתהום השכחה שאליה נקלעו', שכן 'אילולא כישורי הדיפלומטיה והמאמצים הבלתי-נלאים שלהם בגיוס תמיכתם של ממשלת ארצות-הברית, ובראש-ובראשונה של ממשלת גרמניה, לא היה היישוב [בארץ-ישראל] שורד מתלאות המלחמה. אילו היתה ארץ-ישראל "נקייה מיהודים", היתה הצהרת-בלפור מאבדת את משמעותה'. זוהי תזה מקורית, רבת-עוצמה, הראויה ביותר לתשומת לבם הן של החוקרים שאומנותם בכך הן של קהל הקוראים הכללי.

תיאודור הרצל בפרספקטיבה של ימינו

'חוזה המדינה' הוא גיבורו של פרידמן בפרקי הספר הראשונים, העוסקים בלידתה של הציונות בגרמניה ובמדיניותו של הרצל בפרט - שראה באנטישמיות הגרמנית אם כל חטאת, ומכאן

היסטוריה מדומה לעומת היסטוריה ראויה לשמה

שראה בה ובעילית של גרמניה הקיסרית גם את אחד המפתחות לפתרון הציוני של בעיית היהודים. הרצל של פרידמן אינו רק חוזה, נביא ומייסד של תנועת המונים, אלא גם מדינאי רב־תושייה וכישרון דיפלומטי. נאמן לאסטרטגיה שלא סר ממנה כל חייו הקצרים, פעל הרצל ליצירת תשתית מעצמתית־מדינית מוסכמת לביצוע הרעיון הציוני: דהיינו, להסכם בין התנועה הציונית - ליתר דיוק בינו־עצמו - לבין המעצמות האירופיות שתציגנה בפתרון יסודי של הבעיה היהודית בארץ־ישראל מטעמים פנימיים וחיצוניים שלהן, מהם אנטישמיים, מהם מוסריים, מהם תועלתניים ותחרותיים במאבקן בינו לבין עצמן, תוך כדי תהייה על עתידה של האימפריה העות'מנית.

ואולם לפני שיתעמק בכך פורס פרידמן לפנינו את סיפורה של ציונות גרמניה, שנשזר במהלך העלייה הסבוכה. במהרה מתברר לקוראים כי לאחר מותו של הרצל הפך מפעלו, שנכשל לכאורה, לעניין פוליטי שממשלת גרמניה הקיסרית לא התעלמה ממנו. אדרבה: הציונות הגרמנית, והתנועה הציונית בכללה, היו גורם לא מבוטל במדיניות החוץ הגרמנית, ובייחוד במהלך מלחמת העולם הראשונה. כדוגמת מהפכנים אחרים ברחבי תבל, אומר פרידמן, שאבו ציוני גרמניה את השראתם מן האידיאלים שלהם וראו עצמם חיל־חלוץ הצועד בראש מחנה עמם. 'חרף היותם מיעוט מבוטל, היו חדורי התלהבות ותעוזה. תכונות אלו עמדו להם במחלוקות אין־ספור עם מתנגדיהם והקסימו במיוחד את בני הנוער ואת חוגי האינטליגנציה'. לא היו אלה רק קסמים אינטלקטואליים ואוטופיה של מיעוט בתוך המיעוט היהודי בגרמניה, על בעיותיו המיוחדות, אלא גם קסמה של העשייה בארץ־ישראל גופא. הישגיה המעשיים של התנועה הציונית בארץ־ישראל - שלחלק מהם תרמו ציוני גרמניה שהגיעו בראשית המאה כמו ד"ר ארתור רופין, אבי ההתיישבות השיתופית - לא נעלמו מעיניה של ממשלת גרמניה. מה שמנע ממנה לכרות ברית פורמלית עם התנועה הציונית היה, לטענתו של פרידמן, טעמים של 'מדיניות גבוהה', דהיינו קשרי גרמניה עם תורכיה העות'מנית. פרידמן מסביר במיומנות ובפירוט את הסיבות להתנגדותו של 'השער העליון' להיאחזותם של יהודים אירופים, נתיני מעצמות המערב, באדמתה של ארץ הקודש מאמצע המאה התשע־עשרה, ואחר עובר למהלכיו של בנימין זאב הרצל עצמו.

הטיפול באישיותו של הרצל חדשני בכמה תחומים. הנחת היסוד של הרצל ידועה: הציונות היא תרופת הנגד היחידה לשנאת ישראל, ולכן דווקא ארצות שטופות אנטישמיות הן בעלות־בריתו בכוח. מטעם זה רשם ביומנו בראשית דרכו כי יישא וייתן עם הצאר הרוסי, עם הקייזר הגרמני, עם אוסטרו־הונגריה ועם צרפת על גורלם של יהודי אלג'יריה. בתחילה באו לעזרתו אישים פילושמים דווקא וסללו את דרכו אל הקייזר, למרות ספקותיהם של רבים מפקידיו ושריו של הקייזר באשר לסיכויי הצלחתה של הציונות בכלל ובקרב יהודי גרמניה הבולטים ובעלי ההשפעה בפרט. הקייזר המוזר, המבריק והמוגבל הזה נתפס לרעיון הציוני כאמצעי יאה להיפטר מיהודי ארצו ולחזק את בעלת־בריתו התורכית, אלא שאז נתברר לו שהסולטן התורכי לא יאבה לסייע לו למלא את בקשתו של הרצל: הקמת פרוטקטוראט גרמני במסגרתה של חברה להתיישבות יהודית בארץ־ישראל. להפך, חדירה כלכלית גרמנית לתחומי האימפריה העות'מנית היתה מותנית, כך התברר, בהימנעות מתמיכה גלויה בציונות, מחשש שמא תמיכה

כזו תגרור הפרה של האיזון במעמדן של יתר המעצמות (כולל רוסיה וצרפת) בתחומיה של האימפריה. בנקודה זו בדיוק מתעלה הרצל מחוזה למדינאי בלתי-נלאה: הוא המיר את רעיון החסות הגרמנית על המפעל הציוני בחסות של כמה מעצמות - גרמניה ובריטניה, אם אפשר. רעיון זה נתגלה מיד כלא מעשי, ומכאן פנה הרצל ישירות לסולטן עבדול חמיד השני, ומשהלה נשאר פתלתול ונוקשה כשהיה, פנה לבריטים ולרוסים. כאן השיג הסכמות פורצות דרך, שהובילו לפולמוס אוגנדה הידוע. פרידמן מחדש באומרו כי הרצל בנה מבנה דיפלומטי מחוכם: הוא השיג פריצת-דרך רוסית ברעיון המדינה היהודית העצמאית משום שיועצי הצאר היו מוכנים לשלם את המחיר ובלבד שייפטרו מן האלמנט המדוכא והמתסיס ביותר שבתחומי האימפריה שלהם. מכאן השתמע כי רוסיה ויתרה על כל חזקה משלה בארץ-ישראל, ובתנאי שגם אוסטריה ובריטניה תסכמנה לפתרון הציוני של בעיית היהודים, ושאר גרמניה תוכל לאמץ אותו ותעמוד בראש הקונצרט המוסכם של המעצמות. לטענת פרידמן, מבנה זה מפריך כל חשד כי הרצל התכוון אי-פעם לוותר על ארץ-ישראל לטובת מזרח אפריקה; הוא השיג בעמל רב הכרה בריטית בתנועה הציונית, כדי להיאחז בה בדרך לארץ-ישראל. אלא שתורכיה נשארה המפתח, וגם אבן הנגף. הרצל קיווה לגייס את העם היהודי - ואת ממונו - כדי לקנות את הסולטן, ולא עלה הדבר בידו. ואילו גרמניה הקיסרית סירבה לנקוף אצבע בלא הסכמתה של תורכיה.

הדיפלומטיה האישית של הרצל ואווירת המסתורין שהקיף בה את עצמו הזיקו לו בקרב ציוני מזרח אירופה, שפגעו בו קשות בפולמוס אוגנדה - ושלא בדין, שכן זמן-מה לאחר הפולמוס נתברר כי מזרח אפריקה אינה פתרון מעשי לבעיה שניתן נחוץ יהיה לפתרה רק בארץ-ישראל. אלא שהרצל הלך בינתיים לעולמו.

העלייה השנייה והמלחמה הגדולה

בשנים שבהן נותרה הדיפלומטיה הציונית חסרת השפעה בקושטא ובברלין הגיעה העלייה השנייה להישגים מרשימים בארץ-ישראל, ופרידמן מקדיש להם סקירה נאה. אלא שעתה חלו שינויים בגרמניה הקיסרית. השפעתה הכלכלית באימפריה העות'מנית גברה מאוד, בלא שזרם מתיישבים גרמנים יבוא בעקבותיה. הציונים בארץ-ישראל היו בחלקם הקטן יוצאי גרמניה, ובחלקם הגדול נחשבו מעתה בברלין לגורם מתקדם, מעניין, זהיר - מבובן זה שכופפו ראשיהם לפני השלטונות התורכיים ונהגו מתינות מדינית. סגן שר חוץ חדש ואוהד, ד"ר אלפרד צימרמן, ראה בהם גורם ידידותי כנגד נסיונה של צרפת לפרוש את חסותה על יהודים עות'מנים מתחום תרבותה, בשעה שהאימפריה התורכית הלכה ונחלשה. לא מפתיע הוא שחברת 'עזרה' הלא-ציונית ניסתה להפוך את הגרמנית לשפת ההוראה בטכניון שזה עתה הוקם, וגם מנהיגי הציונים הסכימו לכך. היוזמה נכשלה בגלל דבקותם של רוב יהודי ארץ-ישראל בעברית ובפרויקט החיאתה.

אלא שעתה פרצה מלחמת העולם הראשונה, וכאן הפכה גרמניה למגנת עצם קיומו של היישוב היהודי בארץ. ב-1914 ישבו בארץ מאה אלף יהודים, רובם בירושלים, בצפת, בטבריה,

ביפו ובפרבר החדש - תל־אביב. המלחמה פגעה קשות הן ביישוב הישן והן בחדש, אלא שעמדו להם כמה מחשובי יהדות ארצות־הברית, כמו השגריר האמריקני בקושטא הנרי מורנגטאו, השופט העליון לואי ד' ברנדייס, והפּעיל הציוני שמריהו לוין, שסייע בארגון עזרה מיידית ליישוב מתוך כוונה להקים גוף פוליטי שבבוא העת ישפיע על הנשיא וילסון להכיר בתביעות הציונים. מנהיגים אלה סייעו ככל שייכלו. וכאן תרומתו המרתקת של פרידמן: מול עוינותם החמורה של לאומנים עות'מנים־מוסלמים אלה, שבזמן מלחמה היתה בידם שליטה מרבית בשטח, נתגייסה גרמניה דווקא להציל את היישוב היהודי בארץ־ישראל. התזה של פרידמן ראויה לציטוט במלואה, שכן מתחילת המלחמה הכירה ממשלת גרמניה בחשיבותה של הציונות כאמצעי לגיוס יהודי העולם כולו לעניינה. מה ששלושים שנה מאוחר יותר, בימי היטלר, הפך לאסונם של היהודים היה לשעה קלה - וחשובה - ליתרונם. וכך אירע שדווקא הודות לפניות של לא־יהודים הצטיירה הציונות בעיני הפיקוד העליון הגרמני כ'ארגון הבינלאומי החזק ביותר בכל רחבי מזרח אירופה [...] ארבעה מיליונים מכלל שבעה מיליוני היהודים ברוסיה אוהדים את העניין הציוני ונהנים ממערכת קשר רחבה ומאורגנת להפליא. בראש התנועה עומדים אישים "מהימנים ואמינים" הכפופים למשרד הראשי בברלין'. אכן, ראשי הציונות העולמית ישבו בברלין, היו נתינים גרמנים, או, כמו סוקולוב, למדו בגרמניה או שהו בה כל צורכם כדי לסגל לעצמם 'מנטליות גרמנית'. לאחר מכן התברר כי הגרמנים התכוונו להשתמש בציונים כמעין מרגלים, שישפקו מידע על הנעשה בארצות האויב למטרות תקשורת וחבלה, ואף יזרעו דמורליזציה בצבא הרוסי בשל תלותו בספקים יהודים. איוו אירוניה - אם ניזכר שאותם יהודים עצמם נידונו להשמדה כמה עשורים אחר־כך משום שהוכרוזו כאויבי גרמניה, המסכנים את בטחונה והאחראים לתבוסתה במלחמת העולם הראשונה.

חידוש חשוב של פרידמן הוא הגילוי כי שר החוץ הגרמני צימרמן - בעל 'מברק צימרמן' המפורסם - והשגריר הגרמני בווינגטון, הרוזן ברנסטורף, הכירו בחשיבותה של יהדות ארצות־הברית ולכן פעלו לסייע ליישוב בארץ־ישראל. בניגוד לדימוי המקובל, הכירו צימרמן וברנסטורף בחשיבותה של ארצות־הברית הניטרלית במאבק הענקי של מלחמת העולם הראשונה ובפיגורה של גרמניה אחרי התעמולה הבריטית באמריקה. ברנסטורף סימן לו שלוש קהלי יעד להטות את דעת הקהל האמריקנית לטובת ענייניו: האירים שונאי הבריטים, הגרמנים האתנים, ויהודים יוצאי גרמניה. אובייקט מיוחד היה הבנקאי ממוצא גרמני יעקב שיף, שהתעניין במיוחד בהגנת ברלין על היישוב בארץ־ישראל. ואולם ברנסטורף הניח עוד שיוצאי רוסיה היהודים בארצות־הברית - רוב־רובם של יהודי אמריקה - תיעבו ומתעבים את משטר העריצות והקיפוח הרוסי שממנו ברחו אל מעבר לים. לעניין זה גויס עשיר יהודי ממינכן, ד"ר אייזק שטראוס, שנשלח מטעם המודיעין הגרמני לארצות־הברית ופעל שם בהצלחה רבה בשירות מולדתו ובשירותם של יהודי ארץ־ישראל. הדרמה שהתגוללה מכאן ראויה לציון, שכן גרמניה התחייבה להגן על יהודי פולין הכבושים בידיה ולשנות את מעמדם הנחות מימי השלטון הרוסי, למרות שהיא עצמה הפלתה את אזרחיה היהודים בתחומים שונים. ואכן, שלטונות הכיבוש הגרמניים נהגו ביהודי פולין באורח אנושי הרבה יותר מקודמיהם. גם היחס ליהודי גרמניה נעשה ליברלי יותר, וגרמניה התערבה רבות לטובת

יהודי ארץ־ישראל. אולם ד"ר שטראוס לא הסתפק בכך, אלא תבע להכיר בלאומיות היהודית - דהיינו בציונות - ככוח מן המעלה הראשונה באמריקה ובמזרח אירופה. הוא אָזכר את היידיש כשפה הקרובה ביותר לגרמנית וטען שברית יהודית־גרמנית תיצור משקל־נגד ללאומיות הסלאבית באירופה. התיישבות המונית יהודית בארץ־ישראל - לכשתתרחש - תשרת הן את האינטרסים של גרמניה והן את האינטרסים של האימפריה העות'מנית, שלקיומה ולהבראתה היתה ברלין מחויבת כמובן מאליו. אחד מחשובי המנהיגים של ציוני גרמניה, ריכרד ליכטהיים, פנה אפוא למשרד החוץ הגרמני ברוח זו, אולם ההחלטה שנתקבלה היתה לסייע לציונים 'במגבלות מסוימות', שנבעו מ'האי־אמון הידוע שרוחשים התורכים' לציונים ומ'אופיה הבינלאומי של הציונות'. פעילותו של ליכטהיים בקושטא ליצירת יחסים קרובים יותר עם 'השער העליון' ולהפגת חשדותיו יוצאת כאן סוף־סוף, במחקרו של פרידמן, מתהום הנשייה. קשריו של ליכטהיים נעשו חיוניים בשעה שג'מאל פחה נעשה מושלן הכלי־כול של סוריה וארץ־ישראל בדצמבר 1914. ג'מאל היה אחד משלושת ראשי 'התורכים הצעירים' והאזכור, הבלתי צפוי, הלאומן והמוסלמי שבהם, מסוג אותם אישים שהביאו לבסוף לחורבנה של האימפריה שהוא וחבריו ביקשו להציל. הופעתו בדמשק הפכה את חיי היישוב למאבק על הצלת יהודי הארץ.

ההיסטוריה כרומן

בארץ־ישראל התנהל המאבק בין השליטים התורכים החדשים כמו בהא א־דין, שראו בציונים פצע שצריך לסלקו מן הגוף המוסלמי, לבין יהודים עות'מנים רבי־תשייה, כמו אלברט ענתבי מצד אחד וארתור רופין מן הצד האחר - שהיה נתין גרמני ועמד בקשר חשאי עם ליכטהיים ומכאן עם רבֵי השגרירות הגרמנית בתורכיה. ראש מטהו של הצורר ג'מאל היה קצין גרמני - קָרס פון קרסנשטיין. המפקד הבכיר בסוריה ובארץ־ישראל, שנתמנה לימים מטעם תורכיה, היה הרמטכ"ל הגרמני לשעבר אריך פון פלקנהיינ. בינם לבין הפיקוד התורכי הבכיר באזור, שלא היה רחוק מלעקור את היישוב כולו, נחרץ גורל היהודים לחיים. לא אקלקל את הנאת הקריאה בדרמה זו.

מעניין גם טיפולו של פרידמן בעמדתם של הציונים הגרמנים לעומת זו של וייצמן וחבריו בבריטניה. הנהגת ההסתדרות הציונית ישראלי, כידוע, בברלין, ואילו וייצמן ביקש להדיחה ולהעביר את מקום מושבה לניו־יורק, מכיוון שהאמין בנצחון בעלות־הברית. ההנהגה האמינה בנצחון גרמניה, ובכל זאת גזרה על עצמה ניטרליות פומבית, בין השאר משום שחששה לגורלם של יהודי רוסיה, מפני נקמה של הרוסים בהם אם יהודי גרמניה יזדהו יותר מדי עם גרמניה, כמו־גם לגורלם של יהודי ארץ־ישראל. לאחר פרשה זו פורש פרידמן לפנינו פרשיות מרתקות אחרות, שצר כאן המקום מלהתייחס לכולן, ואזכיר כמה ברמז: אחת היא הצעתם של פעילים מיהדות גרמניה לפיקוד הגרמני העליון להקים פדרציה של לאומים במזרח אירופה הכבושה; השנייה היא פעילותו של זאב ז'בוטינסקי להקמת הגודים העבריים בשירותם של אויבי גרמניה. ולבסוף, פרשת השיא של הספר, נסיונם של הציונים להוציא מידי גרמניה

היסטוריה מדומה לעומת היסטוריה ראויה לשמה

ותורכיה מעין 'הצהרת בלפור', לפי האינטרסים שלהן. מכאן מתרחבת הדרמה להתפתחויות שאירעו במהלך המלחמה: נפילת הצאר הרוסי ועליית ממשלת קרנסקי, התמורות בחיי היהודים במזרח אירופה וברוסיה, והמאבקים בקרב יהדות גרמניה עצמה בין ציונים ללא-ציונים (בין האחרונים הבנקאי מקס ורבורג). בתקופה זו גם החמיר מצבו של היישוב בארץ-ישראל, כאשר ג'מאל פחה נתן הוראה לפנות את יפו, ואולי היה מגשים את מטרתו לחסל את היישוב היהודי כולו אלמלא התערב הגנרל פלקנהייך בדבר ומנע אסון.

סיום: 'מה היה אילו'

ביסודו של דבר התכוונו הציונים הגרמנים ועוזריהם, שהיו רוב בוועד הפועל הציוני, להשיג מן האימפריה העות'מנית חופש עלייה, התיישבות ואוטונומיה תרבותית במסגרת האימפריה, וכך פנו אל מנהיגיה ודיברו על לבם באמצעות דיפלומטים מחוננים כמו ליכטהיים ואחרים. אחד מן 'התורכים הצעירים' - הוויזיר הגדול טלעת פחה - נטה להיענות לבקשות אלה, אבל כוחו והגבל בשל עלייתו של הסולטן מוחמד השישי, שנטה לרעיונות פאן-אסלאמיים ונהנה מתמיכה ערבית רבה. הערבים הגבירו את התנגדותם למהלכי הציונים לנוכח התנגדותם של שליטי האימפריה העות'מנית לתביעתו של האמיר פייסל, אחד המנהיגים הערביים החשובים, לארגן מחדש את האימפריה העות'מנית כפדרציה. כפועל יוצא, שליטי האימפריה אבדו רבים מן הערבים, וגם לא תמכו בתביעות הזהירות של רוב הציונים. סופם היה שהפסידו את האימפריה לבריטים ולצרפתים, לערבים ולציונים.

פרידמן מרשה לעצמו לומר כי לו ניצחה גרמניה במלחמת העולם הראשונה או לו השיגה תיקו, ולו נותרה השפעתה של גרמניה במזרח אירופה ובקושטא כפי שהיתה בשנת 1918, היו פני הדברים מתפתחים באופן שונה לבלי הכר. גרמניה היתה לוחצת, לדעתו, להגירה יהודית מסיבית לארץ-ישראל, במקום שתקבל את יהודי מזרח אירופה לתחומה שלה. לאחר פרסום הצהרת בלפור - בתנאים של תיקו עם מעצמות המרכז - לא היתה גרמניה מגלה התנגדות לעלייה יהודית לארץ-ישראל, ומותר לומר שהיתה מחויבת פחות לערבים. ואולם, כידוע, הדברים נתגלגלו אחרת. במקום למצוא לארץ-ישראל פתרון מעצמתי נוסח הרצל (בשינויים מתבקשים), עם גרמניה ותורכיה לא-מנוצחות ומדיון בין שווים בוועידת השלום, הפכה בריטניה לבדה לבעלת הבית הבעייתית של ארץ-ישראל ונקלעה מיד בין הערבים לציונים. יותר מניצחון יחסי בידי חיים וייצמן הפרו-בריטי היתה מעורבות של גרמניה הלא-מנוצחת נותנת בידי הציונים משקל כפול, שכן גם גרמניה וגם בריטניה היו אז תומכות בציונים.

תחכומה של פשטנות

תום שגב, **ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט**, כתר, ירושלים 1999,
568 עמודים

ספרו החדש של תום שגב ממשיך ומפתח את ספרו הקודם, **המיליון השביעי**. יש בו קביעות נחרצות: אחת, שהבריטים היו בעלי-בריתם של היהודים וטיפחו את המפעל הציוני עד כדי כך שהיו למעשה מיילדיה של מדינת ישראל. והשנייה, שהבריטים צדקו, מטעמים ריאל-פוליטיים, כאשר סגרו בפני יהודי אירופה הנמלטים מפני הנאצים את הכניסה לאותה ארץ שבה טיפחו, לכאורה, את המפעל הציוני. לא ארחיב כאן על קביעות נחרצות אחרות, אלא אתעכב על הסתירה הבולטת שבין שתי הקביעות האלה, שכן היא מוכיחה כי כישוריו של 'כתב זר' להשתלט על הנושא המורכב שבחר בו נחשפו הפעם באורח בוטה אם גם לא משעמם לקריאה - בפשטנות הנראית מתוחכמת. שהרי שגב חרג הפעם הרבה מעבר ליכולתו ונכשל כאן במה שרבים נכשלו בו לפניו: בהבנת העם היהודי, בפענוח התנועה הלאומית שלו, הקרויה ציונות, ובהבנת האנטישמיות והאנטי-ציונות (שכמה מטעוניה שגב מאמץ).

א. 'כתב זר' על תרבות ופוליטיקה

בריאיון רדיו עם יצחק לבני מ-16 ביולי 1999 אמר שגב שספרו חותר לגלות את הקשר שבין תרבות לבין פוליטיקה. ואולם מה שבולט בספר הוא חוסר ידע גמור בתרבות היהודית ובמרכיביה, ובכללם המרכיב הציוני שנתקיים בה לאורך הדורות. את חיים וייצמן, מן הבולטים במבטאי התרבות היהודית והשותפים המרכזיים להפיכתה לציונית, שגב מציג כמעט כאחד מגיבורי 'הפרוטוקולים של זקני ציון': מין יהודי ערמומי ובעל קשרים אישיים מפוקפקים ומגובים בכוחה של 'יהדות הממון הבינלאומית' או בדימוייה, שראשי ממשלה בריטים רקדו כביכול לפי חלילו. ואולם וייצמן היה דוברם האותנטי של מיליוני יהודים - מהם שהיו קשורים בתרבות היהודית המסורתית ומהם שהתרפקו על חלקים ממנה ובראשם חזון ארץ-ישראל - ומהם שאב את כוחו. ניתוקו מאותו חלק העם היהודי שנפל בידי לנין וסטלין לאחר המהפכה הבולשביקית הפך אותו לקטוע רגל אחת. מהפכה זו ותהליכי יסוד אחרים שפקדו את העולם כולו, ואת העולם היהודי בפרט, אינם נזכרים אפילו בספרו של העיתונאי המתיימר להיות היסטוריון.

דוד בן-גוריון גומד, כנהוג בפי שגב מימי **המיליון השביעי**, לדרגה של עסקנצ'יק פרובניצ'אלי. במשפט חפזו הוא מאשים אותו, כרגיל, בהזנחת יהודים בשואה, הפעם כיוון שלא שעה להצעה ערבית להוציא את פליטי גרמניה הנאצית לאמירות עבר-הירדן, למצרים, ואולי לעיראק, והתעקש על ארץ-ישראל. מה שנראה כתרגיל דמגוגי ערבי ערב מלחמת

היסטוריה מדומה לעומת היסטוריה ראויה לשמה

העולם השנייה הפך בהבל פיו של שגב - ולא בתום - להצעה רצינית, המעבירה את עומס האשם במחדלי הצלה בזמן השואה מכתפי הערבים לכתפי הנהגת היישוב. הוא עשה זאת במשפטון אחד, שיש בו לדידי משום חריצת דין חסרת אחריות הגובלת בעלילת דם. אפילו בני מוריס, מבקר אוהד יחסית, ראה בכך, במאמר **בידיעות אחרונות** (ב-16 ביולי 1999), הקצנה של טיעון קודם מימי המיליון השביעי. מוריס מעיד כי לאחר קריאת הספר נותר 'בתחושה קשה של חוסר איזון ואי שלמות היסטוריוגרפיים', ובמקום אחר הוא אומר, לאחר שחשף אחד מציטוטיו המוטעים של שגב, כי הלה 'נמנע לעתים מלספק את "הלחם והחמאה" - העובדות הבסיסיות'.

מן הצד האחר טוען שגב שבשלב מסוים של הדיונים על עתיד ארץ-ישראל, ערב השואה, הסדירו ראשי בריטניה לבן-גוריון - אותו עסקנצ'יק פרובינציאלי - מטוסים פרטיים לענייני הציונות. מיד לאחר מכן מצדיק שגב את מדיניות ההתנערות של הבריטים מן הציונים ערב מלחמת העולם השנייה מטעמים של ריאלי-פוליטיק: כלומר, בגלל היעדר כוח יהודי ועליית כוחם של הערבים סגרו הבריטים את שערי הארץ, כשעוד ניתן היה להציל מאות אלפי יהודים על-ידי העלאתם ארצה. שגב אינו מספר כי במהלך מלחמת העולם השנייה הפך יו"ר הנהלת הסוכנות, וייצמן, בעיני האימפריה הבריטית למעין אויב, שהנציב העליון, סר הרולד מקמייקל, הגדיר אותו כ'ראש המפלצת הציונית', בשעה שמפקדי המודיעין הבריטי במזרח התיכון קשרו קשרים אנטי-ציוניים עם עמיתיהם האמריקנים והצליחו לחבל בכל מהלכיהם של הציונים בארצות-הברית. שגב אינו מספר גם כי בניגוד ל'מחדלי הצלה' של בן-גוריון, הבריטים התעניינו בעיקר במאמצי הצלה שלו ופעלו נגדם בכל דרך, חיפשו בבגדיו וגנבו ממנו מסמכים - כאילו הוא עלול לחבל במאמץ המלחמה בגלל האינטרסים היהודיים הפרטיקולריים שלו. שגב משאיר את הבריטים ג'נטלמנים גם כאשר, בלחץ הערבים, מנעו בכוח הצלת יהודים.

מצד שני, שגב 'גילה' את הסכסוך המהותי, הלאומי והטריטוריאלי בין שתי התנועות הלאומיות - היהודית והערבית. בחמיצות-מה הוא מודה כי הערבים אכן נלחמו במפעל הציוני כמיטב יכולתם וכי בן-גוריון העריך זאת נכונה והתכונן היטב למלחמה הבלתי-נמנעת בהם. בן-גוריון עולה ומבצבץ אפוא, למרות רצונו של שגב, כמדינאי בעל סגולות שאף אחד מחבריו היהודים או מאויביו הערבים לא ניחן בהן: כושר ניתוח נכון של הכוחות ההיסטוריים שפעלו בימי המנדט וכושר פעולה עמם ונגדם. ואולם בן-גוריון ודומיו - ראשי תנועת העבודה הציונית וחבריה מן השורה, ששגב עוסק בהם כמי שכפאו שד - מצטיירים בספרו כקוריוז מקומם או כאוסף מוזר של אנשים רעים, צעקנים ואקסצנטרים; יהודים שעוררו בחילה מוצדקת בקרב ראשי המנדט הבריטי בארץ, שנהגו בציונים בהגינות למרות הכול. קביעה זו אין לה שחר לאור מנהגם של הבריטים בפליטי הנאצים - בלחצם של הערבים - בסוף שנות השלושים, וגם היסטוריון אוהד כמו בני מוריס ראה 'טעות היסטוריוגרפית חמורה' בטיפול העלוב של שגב בעשר שנות המנדט האחרונות והמכרעות, מ-1938 ועד 1948 - שנות השואה, סגירת שערי הארץ בפני ניצוליה, וההתקוממות היהודית שהובילה לקץ המנדט.

ב. שגב ו'חברה טראסק'

בדומה לחוקרים פוסט־ציונים אחרים, גם שגב מניח כי 'מה שלמדנו בבית־הספר אינו נכון', כפי שאמר ליצחק לבני, ולכן הוא מחפש מתחת ל'נראטיב' הרשמי, או למיתוס הציוני הרשמי, 'נראטיבים' אחרים, שיחשפו את מה ששורם מלצר - 'מבקר' שפוט - כינה 'הפעור הגדול בין עמדות רשמיות, התבטאויות ציבוריות ומיתוסים' (מעריב, 16.7.99) ומה מצא שם שגב? כנהוג בספרות פוסט־מודרנית מסוג זה, נתגלו לו בצד הציוני דמויות של 'הזוים', אנשים אומללים, מחפשי הרפתקאות ואידיאליסטים, רודפי בצע ורומנטיקנים' (מלצר, שם) - רובם ככולם טיפוסים האמורים לעורר בקוראים בחילה, תימהון, הסתייגות, בוז או רחמים. כשאני חושב על משפחתי, שעלתה ארצה במפורז החל ב־1921, ועל סבי, רבה הראשון של תל־אביב, אינני מוצא בה אף אחד מאלה. אני רואה בהם יהודים מזרח־אירופים שהקשר לארץ־ישראל, לשפה העברית וליהדותם היה בעיניהם מקשה אחת מובנת מאליה. הם ושכמותם באו ארצה מטעמים דתיים־תרבותיים, מטעמים פוליטיים ובראשם השאיפה לריבונות יהודית, ובתחושה אמיתית של גאולה ושל שיבה הביתה. שגב אינו מצליח לראותם אלא מנקודת מבט של 'כתב זר' ממוצא גרמני - אכן, בדיוק מן הסוג שהורי, למשל, כבר בימים ההם התקשו למצוא שפה משותפת אִתם ועם שכמותם. אנשי העלייה השלישית חשו בבית תחת שמיה הכחולים של תל־אביב וניהלו חיי חברה ותרבות עשירים ומלאי חדות. הורי, למשל, נמנו עם קבוצה שנקראה 'חברה טראסק' - שתעלוליה יכלו למלא פרק בספרו של שגב לו כתב אותו אחר - ושיירהם וריקודיהם חרותים בזכרוני מתצלומים דהים ומסיפורים. אבי לא היה שותף לחבורה זו מתחילה, אלא בנה יחד עם סיביריאקים שונים את מפעל ים המלח בסדום, בטמפרטורה רצחנית שהוא וחבריו לא חשו בה, ועלילותיו יחד עם חברו לנגוצקי היו לחם סיפורי ילדותי. מובן שלא כל חייהם בפלסטינה־א"י היו קלים ועליזים: בניגוד לאבי, שהיה ציוני ודובר עברית מלידה־כמעט, היתה אמי בת למשפחה מתבוללת מפולין, שרובה נשארה שם, ונאלצה לגדל את אחי לבדה בירושלים של ראשית ימי המנדט בלא ידיעת השפות שם, פרט לידיש מועטה, בשעה שבעלה בנה את הארץ בסדום. סיפוריהם של עולים אלה עודם מחכים לעגנון שלהם.

למעשה, אמי לא למדה עברית כהלכה עד יום מותה, כשישים שנה לאחר מכן, ויכולה היתה להתכתב עמי רק כאשר למדתי גרמנית, שנים רבות לאחר הגיעה ארצה. ערב מלחמת העולם השנייה היא התעקשה לבקר את משפחתה הענפה בפולין, נטלה אותי עמה, ואני בן שנתיים, והפליגה לדנציג. אבי, שנתמלא חרדה לנוכח פעמי המלחמה הקרבים, שלח לה לבסוף מברק ובו הזעיק אותה בחזרה בתואנה שאחי הבכור חולה אנושות. המברק השיג אותה בקונסטנצה, וכך חזרנו מיד ארצה, לנמל חיפה, שם המתינו לנו אבי ואחי, שהיה כמובן בריא ושלם. התאריך היה אחד בספטמבר 1939. כל משפחתה - כארבעים איש ואישה - נרצחה בשואה.

אבי היה שייך לגזע אחר: שורשי ומעוגן כולו ביהדות החסידית, בשפה העברית, בציונות

היסטוריה מדומה לעומת היסטוריה ראויה לשמה

ובמה שכונה אז בתום גמור 'בניין הארץ'. דמות דומה היה הזואולוג הנשכח כיום ישראל אהרוני, נכדו של ר' דויד'ל משירווינט, שהגיע ארצה בראשית המאה ויצא יחד עם יחזקאל חנקין ללמוד את החי והצומח התנ"כיים של המזרח התיכון כולו. הקשר החי שבין הסב, רבה של העיירה המזרח-אירופית, לתפילת 'יקום פורקן משמיא' שהיתה שגורה בפי הנכד בשעה שעמד מול שוודים ערבים ומול מושלים טורקים, והקשר החי שיצר בין כל אלה לתנ"ך ולשפה העברית בהדרכתם של חוקרי ארץ-ישראל הנוצרים ידועי השם שהחלו בכך - בכל אלה יש סיפור נהדר שיכול היה לשמש פתיחה מצוינת לספר (לא של תום שגב) על היישוב היהודי בפלסטינה בתקופת המנדט.

ג. במבוך הנראטיבים

הקורא הפוסט-מודרני יאמר, למקרא הדברים שלמעלה, כי כתיבה היסטורית אובייקטיבית איננה אפשרית. תום שגב ימצא שבוי במרקם התרבות והסבל - מן הסתם, הלגלוג והאפליה שספגו הוריו יוצאי ברלין מידי ה'אוסטודן' הגסים, אנשי העליות השנייה והשלישית, ומיוצאי פולין למיניהם שקידמו את פניהם כאשר נמלטו ארצה מידי היטלר - ואילו כותב שורות אלה, בהיותו בנם ונכדם של אותם יוצאי רוסיה ופולין, ימצא סובל מהטיה אופיינית, הגורמת לו להקטיר קטורת למיתוסים שלהם, למנהיגיהם ולמנהגייהם. אין מציאות אובייקטיבית, אומרים לנו אנשי הז'אנר הזה, ושגב ער לכך על-פי דרכו. הוא שילב בסיפורו דמויות מכל המינים והסוגים כדי ליצור פסיפס של נראטיבים שונים, פלסטיניים למיניהם, ציוניים, בריטיים בארץ-ישראל ובארצם, מכתבים אישיים וציטטות שונות שדלה מכל הבא ליד סביב קביעותיו הנחרצות על טיבם, יושרם ושיעור קומתם המוסרי של גיבוריו, יהודים, אנגלים וערבים, שהטובים שבהם הם אנגלו-סקסים. הטיפול בפסיפס כזה לוקה בקפיצות ובדילוגים, בדמויות לא מפותחות הנשארות מרוחקות ולא מובנות. יש בטכניקה זו חיקוי של כתיבי ההיסטוריון מאוניברסיטת הרווארד סיימון שאמה (Simon Schama) - בלא כשרונותיו הגדולים של שאמה כמספר.

ב-1991 פרסם שאמה ספר בשם **ודאיות מתות (ספקולציות לא מורשות) (Dead Certainties [Unwarranted Speculations])**, שזכה במהרה לפרסום רב והיה לרב-מכר בארצות-הברית. בספר זה עסק שאמה בשתי אפיזודות היסטוריות שהיו רחוקות בזמן ובמרחב, וטען כי הטיפול בהן מלמד עד היכן יכולה כתיבה היסטורית להיות מקוטעת וספקולטיבית. עד כאן אין בדבריו חידוש גדול. כל היסטוריון מקצועי מכיר את הבעיה הזאת, אם לפניו מקורות מועטים וראיות קלושות. לא זו היתה בעייתו של שגב, ועוד נשוב לכך. החידוש מעורר המחלוקת בספרו של שאמה היה בכך שבגוף הספר המציא תוספות לתשתית המדעית הקלושה שעליה רקם את עלילתו, בלא אחיזה של ממש במקורות. הוא הודה בכך בסיום הספר באומרו כי תוכנו היה למעשה 'יציר הדמיון, לא מדע', וכי כמה וכמה פסקאות היו 'המצאות טהורות': 'שתי צורות של כתיבה היו המצאה טהורה של דמיוני. בצורת הכתיבה הראשונה נוצר הטקסט שלי משימוש שעשיתי בכמה מסמכים. הדיאלוגים היותר פיקטיביים הומצאו מתוך הבנתי את

המקורות בעניינה של סצינה שיכולה היתה להתרחש'. המצאותיו הדמיוניות של שאמה זכו לביקורת חמורה מיד לאחר שנתפרסמו, ונסיונות ההתגוננות שלו ושל תומכיו לא עזרו למו"ל שלו, והוא נאלץ לפרסם על כריכת המהדורה הרכה של הספר הערה כי אין מדובר בכתיבת היסטוריה של ממש אלא ב'רקונסטרוקציה דמיונית'. סיימון שאמה עצמו טען - ואני כמעט רואה את תום שגב מציץ מעבר לכתפו, לו הרשיתי לעצמי מעין 'רקונסטרוקציה דמיונית' משלי - כי אין לו עניין בז'רגון האקדמי. הוא רואה את ההיסטוריה כהתנגשויות דרמטיות בין פרטים, ומטרתו היא לחזור ולהחיותה למחרוזת של סיפורים ב'פרוזה מותחת ויפה', ברוח הכתיבה ההיסטורית של המאה התשע-עשרה. הסביבה האקדמית של ימינו, המחשיבה מאמרים כמו 'יחסי העבודה בתעשיית המרגרינה ההולנדית בין 1870 ל-1934', ומערכת החינוך בתיכון, 'המאלצת את התלמידים לבהות מול ספרי היסטוריה עבי כרס כמדריך טלפונים ומעניינים שכמותם', גרמו לכך שהכתיבה ההיסטורית המקובלת כיום עמוסה בפרטים ופדאנטית, ולכן גם חדגונית ומשעממת.

גם ההיסטוריון קית' וינדשאטל, במחקרו הגדול **רצח ההיסטוריה: איך דיסציפלינה נרצחת בידי מבקרי ספרות ותיאורטיקנים של חברה** (Keith Windshuttle, *The Killing of History: How a Discipline is being Murdered by Literary Critics and Social Theorists*), ביקר את שאמה בחריפות רבה. אמנם, הוא מוצא עניין ומידה מסוימת של אמת בטענתו של שאמה כי אויביו הם אקדמאים נקדנים השבויים ביומרה מקצוענית לאובייקטיביות ולתמיכתן של ראיות בדמות הערות שוליים. שאכן, הוא אומר, לא מעט מן המחקרים ההיסטוריים בימינו אינם אלא תוספות שדופות לגוף הידע הקיים בידינו; ואכן, תיאורים היסטוריים גדולים ומרהיבים אינם מקובלים כיום - וזה מחיר רב שמשלם המקצוע כדיסציפלינה שהיתה בעבר בעלת ערך ספרותי ומקור להנאה ולהשכלה של הציבור הרחב. ואולם, ממשיך וינדשאטל, אין פירושו של דבר שעל ההיסטוריון לפרוש מן האמת ולעבור להמצאות דמיוניות. הקוראים המבקשים הסבר היסטורי לשורשיה של מציאות חייהם יחשבו שרימו אותם אם יגלו שמדובר ב'רקונסטרוקציות דמיוניות'. הקורא בספרו של סיימון שאמה צריך להגיע עד סופו כדי לשמוע מפי המחבר שבעצם קרא לא-אמת.

ד. 'הקונסטרוקציה הדמיונית' של ימי המנדט

אין לי שום דרך לדעת אם שגב הושפע מסימון שאמה אם לאו. ההשפעה האמריקנית ניכרת עם זאת בכל כתביו, ובייחוד בספר זה, ושגב עצמו העלה תמיד על נס את זיקתו לכל דבר אמריקני. ואולם אין זו ההשפעה היחידה. מה מקור טענתו של שגב - 'הקונסטרוקציה הדמיונית' שלו - שתנועת העבודה הציונית היא גוף שהלאומיות שלו תמיד הקדימה את הסוציאליזם? קביעה נחרצת זו נתמכת בספרו האחרון והשנוי ביותר במחלוקת של היסטוריון הפשיזם הצרפתי זאב שטרנהל, **בניין אומה, או תיקון חברה?** - שנקטל בידי כל חוקר רציני של תקופת היישוב מכל קצווי הקשת. היו מבקרים (למשל אניטה שפירא) שגילו זעם רב לנוכח שגיאות עובדתיות והיעדר הבנה היסטורית של התקופה, והיו שנהגו נימוס דיפלומטי (כפי

היסטוריה מדומה לעומת היסטוריה ראויה לשמה

שעשה שלמה אבינרי בהגדירו את הספר כ'מפוספס'. שטרנהל עצמו, בסיום ספרו האמור, הרעיף שבחים על המיליון השביעי של שגב, ועתה נראה כי שגב השיב לו כגמולו. ואולם הפסקה שבה עוסק שגב באופיה, בהעדפותיה ובהתנהגותה של מה שקרוי 'תנועת העבודה' הציונית היא מלאכת מחשבת של 'רקונסטרוקציה דמיונית' על סמך ספרו של שטרנהל:

מפלגות השמאל ראו עצמן כחלק מעולם האמונה הסוציאליסטי. אך רק מעטים דגלו במלחמת מעמדות שתכליתה לכוון 'דיקטטורה של הפרולטריון'. כל היתר לא חרגו מגבולות הסוציאליזם הקרטי המערב-אירופי. ההסתדרות זיהתה את מטרותיה עם מטרות התנועה הציונית והיתה מאיגוד מקצועי לארגון כל-לאומי. מטרתה העיקרית - לקדם את האוטונומיה היהודית לקראת עצמאות. זה היה במידה רבה הישגו של דוד בן-גוריון. כשנתקלו אנשי תנועת העבודה בסתירות בין אמונתם כסוציאליסטים לבין זהותם הלאומית - העדיפו תמיד ובכל מקרה את הציונות. זה מנע מלחמה של ממש בינם לבין מפלגות 'הימין' או 'הגוש האזרחי', כפי שכינו את כל אלה מהמפלגות שלא השתייכו אל 'השמאל' (עמ' 172 בספרו של שגב).

הקוראים יכולים לחוש כאן לא רק בתרגום מאנגלית אמריקנית, אלא גם להבחין ב'רקונסטרוקציה הדמיונית' של תנועת העבודה על כל פלגיה, וברדוקציה אדיאבסורדום של יחסי שמאל-ימין בתקופת היישוב, כאילו לא היה רצח ארלוזורוב ולא היה 'סזון' - אחת התופעות המפליגות של מלחמה בתוך תנועת שחרור לאומית במאה העשרים על רקע אידאולוגי ואסטרטגי גם יחד. כאילו לא גרם האגף השמאלי-לאומני של מפא"י בראשותו של יצחק טבנקין לכשלונו של הסכם בן-גוריון-ז'בוטינסקי מטעמים 'פרולטרניים' ואנטי-פשיסטיים לעילא, וכאילו לא חתר השומר-הצעיר למדינה דו-לאומית. כאילו היו הציונים-הכלליים המתונים - ובעיקר אליהם התכוונו אז כשדובר ב'גוש האזרחי' - זהים ללח"י ולאצ"ל של מנחם בגין, הקרויים כיום 'ימין' למרות הניגודים בתוך שתי תנועות אלה ובינן. הטיפול בשתי תנועות אלה נעשה בחטף במקום אחר בספרו של שגב.

בשביל שגב, חילוקי הדעות בתוך תנועת העבודה עצמה - שעד פילוג מפא"י ב-1944 גושרו במאמץ רב - היו כלא היו. לדידו של שגב 'כולם ציונים', בדומה לדוח של סוכן הסי-אי-אי (CIA) דאז הרולד גלידן, שנכתב בהשראה בריטית. גלידן, ששירת באו-אס-אס (OSS), סוכנות הביון המרכזית, כתב ב-1943 מסמך עב-כרס על הטענות הציוניות וקטל את כולן בחריפות רבה - ואף הציע לממונים עליו בווינגטון לפרסמו ברבים כספר. רוב טענותיו דומות לאלו של שגב, ובראשן הטענה כי ארץ-ישראל לא תוכל לפתור את בעייתו של העם היהודי: אין בה מקום ויש בה ערבים. למרות שגלידן כתב את ספרו בשעה שרוב יהודי אירופה כבר נרצחו, הוא טען שאין קשר בין הציונים לבין עיקרו של העם היהודי, החי באירופה. ואולם ויטני שפרדסון, הממונה הבכיר על גלידן, השיב לו - בהבחינו בבריטים שמאחוריו: 'כל פסיק, נקודה ומקף במסמך שלך חשובים לעשרות אלפי אנשים כאן [בארצות-הברית] כנפשם'; ולכן אין לסוכנות הביון המרכזית של ארצות-הברית עניין להפוך למו"ל. הדבר לא הפריע לסוכן או-אס-אס אחר בארץ, הארכאולוג היהודי-אמריקני נלסון גליק,

לראות במאמציו של בן-גוריון להקים מדינה יהודית בארץ-ישראל (משנת 1942 ואילך) 'רעיון פשיסטי'. סוכנות הביון המרכזית אף החזירה את גליק לאמריקה, לבקשתו, כדי ללחום מתוך התנועה הרפורמית, שהוא היה אחד מדובריה, ברעיון ה'פשיסטי' הזה, ואולם גליק איחר את הרכבת: יהדות ארצות-הברית התלכדה אז, לנוכח השואה, מאחורי הרעיון הציוני. שגב, בשיטוטיו בספרות המשנה על תקופת המנדט ובכמה מן הארכיונים של הימים ההם, נתקל בבריגדיר אילטיד קלייטון (לימים סר אילטיד), הקצין הפוליטי הבכיר של מפקד צבא הברית במזרח התיכון, ובאחיו גילברט, שהיה אויב גלוי של הציונות מקדמת דנא. הקלייטונים נמנו עם חבורה של יועצים פוליטיים וקציני מודיעין בריטים רבייהשפעה באזור כולו, קתולים או כאלה שחזרו לקתוליות, ששנאת ישראל שלהם היתה מעוגנת בתרבותם. רק מחקרה היסודי של חבורה זו, הנעשה כיום בארכיונים בבריטניה, היה מעמים על שגב עמל מסודר של שנים, ואולי מקרב אותו יותר לחקר ראוי של האנטישמיות בכלל, ושל האנטישמיות הבריטית בפרט - בייחוד מאחר שהוא נטל על עצמו לחקור את המפגש בין תרבות לפוליטיקה. ואולם מאחר שאין הוא מודע כלל לקיומם של ארכיונים רבים - מהם חדשים שנפתחו ומהם ישנים הגנוזים בחובם את ימי המנדט - לא יכול היה לרדת לעוצמת האיבה, השלילה והדחייה, התרבותיות-היסטוריות מיסודן, שאנשים כמו קלייטון וגלידן פיתחו כלפי היהודים בשיאה של השואה.

ה. 'עוצמתו של הבלוף היהודי'

במקביל ל'נראטיבים' האישיים ששגב שזר בהם את סיפורו, יש בספרו פסיקות הלכה נחרצות - בבחינת גזרי דין על הציונות ועל אויביה הערבים - יחד עם חיבה בלתי מסותרת לבריטים לאורך כל נפתוליהם בארץ-ישראל, הנמסרת לקורא גם היא בלשון של פסק הלכה. אחת הקביעות המרחיקות לכת מכולן, שגלקחה כ'רקונסטרוקציה דמונית' ממקור משני, ששגב מעניק לה פירוש חופשי, היא הטענה כי וייצמן 'כמעט מתקשה [היה] להאמין בעצמו לעוצמתו של הבלוף היהודי' (הערה במקור: חיים וייצמן, **מסה ומעש**, עמ' 276-278 בספרו של שגב). הכוונה כאן לקומפלקס סביב 'הספר הלבן' של לורד פאספילד משנת 1930 (ההתייחסות אליו מתחילה בעמ' 274 אצל שגב), שהיה ניסיון בריטי ראשון לבטל את הצהרת בלפור או לפחות למזער אותה בעקבות מאורעות 1929. לפי תיאורו של שגב עלה בידי ד"ר וייצמן לבטל את 'הספר הלבן', למרות שלתנועה הציונית דאז לא היה לא צבא ולא כסף. היה לה דימוי שהפתאים הבריטים בארץ ובלונדון האמינו לו: שלורד פאספילד הקים עליו את 'היהדות העולמית' - ממוסקבה ועד וושינגטון. שימוש זה במושג אנטישמי, שהיה שגור על פיו של אחד אדולף היטלר באותה שנה עצמה, אינו רק מעורר דחייה אינסטינקטיבית, אלא יש בו תעתוע של 'רקונסטרוקציה דמונית' המלמד עד היכן חש שגב תיעוב אינסטינקטיבי משלו כלפי וייצמן, כלפי בן-גוריון וכלפי אחרים שהיו מעורבים בפרשה זו.

היכן מתחיל התעתוע והיכן הוא מסתיים? בהיעדר ידע בדבר השקפותיהם של בני הזוג סדני וביאטריס נב בענייני יהודים מלכתחילה (או בהתעלמות מידע כזה). אותו וב נעשה

לימים ללורד פאספילד ורעייתו, ביאטריס פוטר, היתה לליידי פאספילד. כבוד זה עלה בחלקם של בני הזוג הודות לפעולתם הסוציאלית הענפה - הם היו מראשי 'אגודת פביאן' הסוציאליסטית יחד עם ג'ורג' ברנארד שואו וה'ג' וולס, ולימים הקימו את בית הספר לכלכלה הנודע בלונדון. דא עקא, שניהם תיעבו יהודים - בעיקר, תחילה, את יהודי האיסט סייד בלונדון - והעניקו לתיעוב זה בסיס מדעי, כביכול. ביאטריס פוטר פרסמה בסוף המאה התשע-עשרה 'מחקר' על מנהגי היהודים ומצאה שגזע זה 'משולל תכונת יסוד אנושית עיקרית - יכולת לסולידריות בין בני אדם', מכיוון שחבריו פועלים לאינטרסים שלהם מתוך תחרות אכזרית ובהיעדר כל התחשבות באחרים. בני הזוג וב טענו שהיהודים גורמים נזק ברור למרקם החברה האנגלית, ובפרסומיהם נגרע בודעין חלקם של יהודים בכינון איגודים מקצועיים בעולם ובפעילות סוציאלית באנגליה. זמן קצר לאחר שפורסמו כתבי הפלסטר האלה חוקקה ממשלתו השמרנית של ארתור ג'יימס בלפור חוקי הגירה נוקשים שחסמו את שערי האיים הבריטיים בפני יהודים, חוקים ששגב מאזכר אך אינו יורד לפשרם. לדידו, הלורד האנגלי ויורשו בווייטהול נכנעו לכוחם המדומה של הציונים ולבלופים שלהם. טענה זו מופיעה במאות פשקאוילים אנטישמיים בראשית שנות העשרים - כך ששגב חוזר כאן על טיעונים אנטישמיים ואנטי-ציוניים נושנים במסווה של חידושים.

מדובר באותו בלפור, בעל ההצהרה המפורסמת, וכאן יש אמנם מפתח ליחסם של הבריטים כלפי הציונים בימיו של חיים וייצמן. אין ספק שלקראת תום מלחמת העולם הראשונה הופיעה 'הבעיה היהודית' כעניין ראשון במעלה בעיני גויים שונים במערב - ביחוד הודות לחלקם בתנועות השמאל הרדיקליות באירופה, ששיאה במהפכה הבולשביקית, ולדימוי של המון יהודי נע ונד, רדיקלי וחצוף, מתקן עולם ומסתגר בעצמו גם יחד, המאיים לבוא אליהם. מכאן שלא היתה כאן מניפולציה של בלוף שעשו וייצמן ובן-גוריון מאגדת 'הכוח היהודי', אלא שיקול פוליטי מערבי, הגיוני - לצד שיקולים טקטיים של ניהול מלחמת העולם הראשונה - שהניע את הלורד בלפור ואחרים להפוך את ארץ-ישראל למוקד לשאיפות הלאומיות של היהודים, במקום שמדינות המערב תצטרכנה לקבל אליהן מיליוני יהודים. גם וינסטון צ'רצ'יל, שלא היה חף מהערות אנטישמיות בראשית שנות העשרים, היה שותף ל'העברת' היהודים מהשמאל הרדיקלי האירופי לצדם של הווייצמנים בארץ-ישראל. מאורעות תרפ"ט הספיקו לשר המושבות של הלייבור, סידיני וב (אותו לורד פאספילד הנזכר לעיל), להפר את המדיניות שהיתה מקובלת על קודמיו - ושגב עצמו מצטט הערה ארסית של ליידי פאספילד על חשבון הציונים בעקבות המאורעות. ואולם שנאת ישראל של בני הזוג הזה - שבאחרית ימיו הפך לאוהד נלהב של סטאלין - היתה כה מוגזמת ובולטת, וכה מנוגדת לאינטרס הבסיסי של הבריטים לסייע בפתרון 'הבעיה היהודית' על-ידי אימוץ הרעיון הציוני במגבלות לא קטנות כדי לא לפגוע בערבים, שניתן היה לו לווייצמן לפעול בקרב הממשל הבריטי ולהביא לביטולם של עיקרי 'הספר הלבן' של 1930. אין ספק שווייצמן וחבריו השתמשו בין היתר בנימוק שהם מייצגים כוח יהודי - דהיינו את העם היהודי על פזורותיו - בידועם היטב מה היתה המציאות העגומה של אותו עם בימים ההם. ואולם מה לעשות וציוניותם פירושה היה שהאמינו באותו עם מזור וביקשו להחיותו ולהיות לו לפה בארצו.

1. המקורות שאינם

עד לשואה נהגו הציונים השורשיים, בני מזרח אירופה, שיהדותם היתה מובנת להם מאליה, בהתנשאות כלפי יהודי גרמניה, שנחשבו בעיניהם לענף מדולדל של 'העם היהודי הגדול' (כפי ששזר מצוטט בפי הביוגרף של פריץ נפתלי). אלו מבין ה'ייקים' שעלו ארצה אחרי היטלר, שעברו משבר הגירה חמור ושעולמם היה עולם של מיעוט ליברלי בקרב הרוב השמרני והלאומני בגרמניה מולדתם, פיתחו במהלך מלחמת העולם השנייה השקפות שמפא"י נלחמה בהן בחירוף נפש: אחד ממנהיגיהם, ד"ר גיאורג לנדאוואר, פסק ששיקר המלחמה הוא לא דווקא הצלת יהודים אלא 'מאבק בפשיזם', שעל הנהגת היישוב להכריח את בניו להתגייס לצבא הבריטי למאבק זה, ושהקמת מדינה יהודית אינה רצויה ואינה עיקר לנוכח ההתנגדות הערבית. לנדאוואר זה ניסה להקים מפלגה סקטוריאלית-ייקית בתוך מפא"י או מחוצה לה. השקפותיו זכו לתמיכה בקרב עולי גרמניה בחיפה - מה שמסביר, בין היתר, את גיבוש מנגנון מפא"י בעיר זו כמכשיר לפוליטיקה ציונית נכונה. ואולם לו ידע שגב מה נמצא בארכיונים שנפתחו למחקר מאז שקד על ספרו האחרון, היה מוצא מטמונים רבי-ערך לאין שיעור מאלה שליקט בספרו. הוא היה מגלה, למשל, התכתבויות של ראשי המפלגה הייקית בשנות מלחמת העולם השנייה, שנפתחו ותורגמו בידי הצנזורה הבריטית-אמריקנית; ריאיון שקיים סוכן המודיעין האמריקני עם עורך הארץ, גרשם גוסטב שוקן, ושבו הביע שוקן התנגדות נחרצת לשגיונו של דוד בן-גוריון להקים מדינה יהודית, ותמיכה מלאה בהמשך המנדט הבריטי בארץ-ישראל. שגב היה מגלה בקרב כמה מיוצאי גרמניה תערובת של יאוש גמור מן הציונות עם תמימות וטיפשות פוליטית ועם התנשאות על יהודי מזרח אירופה וצאצאיהם בארץ - תערובת שהיתה בוודאי מלמדת אותו דבר או שניים על התנאים שבהם גיבש בן-גוריון 'מדינה בדרך'.

חטא היסטוריוגרפי בלייכופר חוטא שגב בהתעלמו לגמרי ממסמכי המודיעין בארכיונים שכן הכיר, בספרות ההיסטוריוגרפית החדשה שנתפרסמה בעת שכתב את ספרו - ובראשה חץ בערפל של טוביה פרילינג על בן-גוריון והשואה - ובמסמכי הבולשת הבריטית בשנות מלחמת העולם השנייה, שנפתחו זה לא כבר למחקר בארכיון ההגנה. למסמכי המודיעין הללו יש ערך רב לחקר תקופת המנדט, בתנאי שיש להיסטוריון המעיין בהם תמונה כללית של העילית הבריטית ושל המדיניות הבריטית כלפי ארץ-ישראל והשואה בתקופת המחקר.

תמונה כללית זו חייבת להישען על שלושה מחקרי יסוד: שניים של טוני קושנר, שעסק באנטישמיות הבריטית לסוגיה במהלך מלחמת העולם השנייה ובאופן ספציפי באנטישמיות הליברלית האנגלית באותה תקופה, והשלישי של בריאן שאייט, העוסק בדימוי של היהודי בספרות ובחברה האנגלית בשנים 1875-1945. בניגוד לשגב, שני החוקרים הללו אינם מתלהבים כלל מיחסם של הבריטים ליהודים ומהאנטישמיות הליברלית-חילונית באנגליה, שזרעיה נטמנו בתקופה הוויקטוריאנית ושבני הזוג וב ינקו עם חלב אמם והקצינו אותה. מה שמחריד בגילוייהם של החוקרים האלה הוא הקשר שקשרו ראשי האינטליגנציה האנגלית בין יהדות, ציונות ונאציזם. גם טיפולו של שגב בסוגיה זו - דהיינו בשינוי היחס ליהדות בכלל

היסטוריה מדומה לעומת היסטוריה ראויה לשמה

ולציונות בפרט בקרב העילית הבריטית לאחר עלייתו של היטלר לשלטון - הוא פשטני לעילא. שגב טוען כי סמוך לפרוץ מלחמת העולם השנייה פסק 'הבלוף היהודי' לפעול; הנאצים חיסלו את יהדות גרמניה ('מוקד כוח יהודי מרכזי', כלשונו) וכוחם של היהודים הידלדל בכל מקום, לעומת התעצמותם של הערבים. ואולם אין זה אלא קצה קצהו של הסיפור - ששגב אינו יכול לספרו, ולא רק בגלל היעדר ידע אלא גם בגלל סביבותיו ועומקו של הידע הזה. הסיפור כולו מחייב עיון במשבר של תרבות המערב היודאו-נוצרי, כפי שהוא נקרא כיום, מול מהלומות הפטיש של היטלר, מוסוליני וסטאלין. בראשית שנות השלושים הגיעו, לאמיתו של דבר, ערכיהן של האליטות המערביות, כללי המשחק הנהוגים אצלן והאינטרסים שלהן עד משבר ועמדו בפני שינויים עמוקים ומרחיקי לכת, באורח שקשה לתארו בימינו אלה. היו במערב מי שהחלו להיפרד מן הדמוקרטיה הליברלית בכלל, והמירו אותה בדארוויניזם וולגארי ועמו אנטישמיות. רבים מאלה, למשל ת"ה הקסלי, היו אנשי שמאל ואוונגרדיסטים, שנשבעו להגן על ערכי המסורת הבריטית בכל כוחם מול היטלר וסטאלין גם יחד. בדרמה האינטלקטואלית של שנות השלושים בבריטניה החל מקומם של היהודים לרדת לתחתית הסולם, לא רק משום שכוחם האגדי כביכול נתמסס, אלא משום שהדמוקרטיה המערבית התגייסה בסופו של דבר להגן על עצמה מפני הנאציזם, כך שהעניין היהודי התגמד מבחינה מוסרית ואינטלקטואלית גם יחד. מי שראה עצמו כלוחם למען החירות, התרבות המערבית-נוצרית, ואורח החיים האנגלו-סקסי, נטה לראות ביהודים קלף בידי הנאצים לגרשם למדינות המערב, כדי להרבות שם אנטישמיות ולערער את האליטות המערביות מבפנים.

הציונים הפכו לשותפים בכוח ובפעול של הגסטאפו, המופקדת על ענייני היהודים, בכך שגם אלה וגם אלה רצו להוציא את היהודים מאירופה. עצם הצורך להילחם עד כלות בהיטלר עוררה במערב שאלות כיצד זה הגיעו היהודים בגרמניה לידי כך שעוררו שם איבה עזה כזאת, ומדוע על המערב לשאת בתוצאותיה. מה שעמד בראש מעייניהם של מדינאי בריטניה לפני שגמרו אומר להילחם בנאצים את מלחמתם שלהם היה החשש מפני 'מלחמה יהודית' - דהיינו, מגרירת המערב למאבק בהיטלר על-ידי היהודים חסרי המדינה וחסרי עוצמה צבאית סגולית עצמאית - והצורך להימנע ממנה. לכל זה אין זכר בסיפורו הפשטני של שגב, משום שנראה כי לא רצה שיהיה לו זכר. מדוע? אולי מאותם טעמים שמנו בנו סידני וב ואחרים, שאנו 'חסרי סולידריות אנושית', לפחות כלפי בני עמנו שלנו.